

Περιεχόμενα

Πίνακας Εικόνων	11
Πρόλογος	
από την Ελένη Κονδύλη	13
Ευχαριστίες	15
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	17
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄ – ΤΟ ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΑΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΟΝ 16ο ΑΙΩΝΑ: 1517-1608...	23
1. Η Πατριαρχία του Δωροθέου Β΄ (1506-1537)	23
2. Η Πατριαρχία του Γερμανού Β΄ (1537-1579)	27
3. Η Πατριαρχία του Σωφρονίου Δ΄ (1579-1608)	32
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄ – ΤΟ ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΑΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΟΝ 17ο ΑΙΩΝΑ: 1608-1707...	37
1. Η Πατριαρχία του Θεοφάνους Γ΄ (1608-1644)	37
2. Η Πατριαρχία του Παΐσιου (1645-1660)	42
3. Η Πατριαρχία του Νεκταρίου (1660-1669)	45
4. Η Πατριαρχία του Δοσιθέου Β΄ (1669-1707)	46
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄ – ΤΟ ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΑΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΟΝ 18ο ΑΙΩΝΑ: 1707- 1810 ...	57
1. Η Πατριαρχία του Χρυσάνθου (1707-1731)	57
2. Η Πατριαρχία του Μελετίου (1731-1737)	65
3. Η Πατριαρχία του Παρθενίου (1737-1766)	66
4. Η Πατριαρχία του Εφραίμ Β΄ (1766-1771)	76
5. Η Πατριαρχία του Σωφρονίου Ε΄ (1771-1775)	77

6. Η Πατριαρχία του Αβραμίου (1775-1787)	79
7. Η Πατριαρχία του Προκοπίου (1787-1788).	80
8. Η Πατριαρχία του Ανθίμου (1788-1808)	80
9. Η Πατριαρχία του Πολυκάρπου (1808-1827)	83
 Βιβλιογραφία αυτοτελών έργων και άρθρων	 87
 ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	 97

Εισαγωγή

Η ιστορία της Εκκλησίας των Ιεροσολύμων, τυπικά, μπορεί να χωριστεί, συμβατικά, σε τέσσερις μεγάλες χρονικές περιόδους, ήτοι την αρχαία ιστορία (33-638), τη μέση ιστορία (638-1517), τη νεότερη ιστορία (1517-1910) και στη σύγχρονη ιστορία (από τον καθορισμό του προσκυνηματικού και διοικητικού καθεστώτος ως τις μέρες μας).

Η χρονική αυτή μετεξέλιξη καταδεικνύει έμπρακτα τις ιδιαίτερες συνθήκες που οδήγησαν στη δημιουργία της Εκκλησίας των Ιεροσολύμων, τη μετεξέλιξη και την αναβάθμισή της από μία απλή Επισκοπή σε Πατριαρχείο, καθώς και τον ιδιαίτερο ρόλο που διαδραματίζει σήμερα¹.

Ως «Μητέρα πασών των Εκκλησιών», η Εκκλησία των Ιεροσολύμων διαδραματίζει ιδιαίτερο ρόλο στη ζωή της χριστιανοσύνης ανά τους αιώνες και στην προάσπιση των χριστιανικών ιδεωδών ανά την οικουμένη. Η ίδρυση της Εκκλησίας των Ιεροσολύμων με πρώτο Επίσκοπο τον Άγιο Ιάκωβο τον Αδελφόθεο, επονομαζόμενο και Δίκαιο, είναι κάτι που επηρέασε ήδη τη θέση της Εκκλησίας, εφόσον ο Αδελφόθεος στην αιχμή της Εκκλησίας ακολούθησε ως Επίσκοπος τον δρόμο της θυσίας που είχε ακολουθήσει ο Χριστός ως Ποιμένας. Η ρωμαϊκή επέλαση, η καταστροφή και μετονομασία της Ιερουσαλήμ ως Αιλία Καπιτωλίνα (Aelia Capitolina) συνέπεσε με τον διωγμό Χριστιανών και Επισκόπων της περιόδου εκείνης. Μέχρι την εποχή του Μεγάλου Κωνσταντίνου, η Εκκλησία πρωτοστάτησε φροντίζοντας για την εκκλησιαστική τάξη².

Η περίοδος που ακολούθησε, από τον Μέγα Κωνσταντίνο στον Ηράκλειο,

1. Γενικότερα, βλ. Ι. Αναστασίου, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, Αθήνα, Εκδόσεις Επίκεντρο, 2005, Ε. Γ. Χαλκιαδάκης, *Πατριαρχείο Ιεροσολύμων: Ιστορία, κοινωνία, πολιτισμός*, Κρήτη, Πατριαρχική Ανώτατη Εκκλησιαστική Ακαδημία Κρήτης, 2014, Α. J. Wharton, "The Baptistry of the Holy Sepulcher in Jerusalem and the Politics of Sacred Landscape", *Dumbarton Oaks Papers*, 46 (1992), p. 320.

2. Β. Violet, *Die Palästinensischen Märtyrer des Eusebius von Caesarea, ihre Ausführlicher Fassung und deren Verhältnis zur Kürzeren*, Leipzig, 1896, D. Halmel, *Die palästinensischen Märtyrer des Eusebius von Caesarea in ihrer zweifachen Form. Eine Untersuchung zur Entstehungsgeschichte der Historia ecclesiastica des Eusebius von Caesarea*, Essen, 1898.

χαρακτηρίστηκε ως περίοδος ακμής της Εκκλησίας των Ιεροσολύμων, η οποία, από μικρή Επισκοπή τοπικής εμβέλειας, μετατρέπεται σταδιακά σε πρεσβυγενές Πατριαρχείο.

Το Διάταγμα των Μεδιολάνων το 313, με το οποίο αναγνωρίστηκε η ελευθερία άσκησης των θρησκευτικών καθηκόντων και των Χριστιανών, δημιούργησε περαιτέρω έναν ιδιαίτερο συνεκτικό και ενοποιητικό δεσμό μεταξύ των διαφόρων λαών της Αυτοκρατορίας.

Η ανακάλυψη του Τιμίου Σταυρού, του Παναγίου Τάφου και του Βράχου του Γολγοθά από τη βασιλομήτορα Αγία Ελένη, οδήγησε στην οικοδόμηση δεκάδων ναών στους Αγίους Τόπους. Έτσι, η Εκκλησία των Ιεροσολύμων έγινε πόλος έλξης για όλο τον κόσμο. Η αναγνώριση, μέσω της Δ' Οικουμενικής Συνόδου της Χαλκηδόνας (451), της Εκκλησίας των Ιεροσολύμων σε Πατριαρχείο επήλθε λόγω της σπουδαιότητας των Προσκυνημάτων, με τον Επίσκοπο Ιουβενάλιο να φέρει τον τίτλο του πρώτου Πατριάρχου³.

Η άλωση της Ιερουσαλήμ το 614 από τον βασιλιά των Περσών Χοσρόη συνοδεύτηκε με την καταστροφή των χριστιανικών ναών και τη σφαγή πολλών δεκάδων χιλιάδων χριστιανών. Απάντηση από μέρους της χριστιανικής κοινωνίας της εποχής είναι η μοναδική ανά τους αιώνες πραγματική σταυροφορία, του Ηρακλείου: ο πόλεμος εναντίον των Περσών για την ανάκτηση του Τιμίου Σταυρού περατώθηκε το 627 με τη μάχη στη Νινευί, και την επιστροφή του Τιμίου Σταυρού στα Ιεροσόλυμα.

Εν συνεχεία, οι Άραβες, εκμεταλλευόμενοι την παρακμή της Περσικής Αυτοκρατορίας μετά την ήττα τους από τους Βυζαντινούς, το 638 κατακτούν την Παλαιστίνη και την Ιερουσαλήμ. Με την αραβική κατάκτηση των Ιεροσολύμων, με διάταγμα αναγνωρίζεται ο Πατριάρχης ως Εθνάρχης και πνευματικός ηγέτης των Παλαιστινίων, δίνοντας, περαιτέρω, εγγυήσεις για την ασφάλεια των Χριστιανών, γεγονός όμως το οποίο δεν έγινε πάντα σεβαστό στην επακόλουθη διαδοχή των Χαλιφών στην ηγεσία των Αράβων. Σημειώνονται πολλές απόπειρες εξισλαμισμού. Τα έτη που ακολούθησαν, συνοδεύτηκαν από σκληρά μέτρα από τους κατακτητές Άραβες Μουσουλμάνους εναντίον των Χριστιανών της Ιερουσαλήμ, αλλά και των χριστιανικών αραβικών φυλών της Παλαιστίνης με

3. Ο Ιουβενάλιος συμμετείχε και υποστήριξε στη Σύνοδο της Εφέσου (449) τις θέσεις του Πατριάρχου Αλεξανδρείας Διόσκορου. Η τότε στάση του ανταμείφθηκε από τον Αυτοκράτορα Θεοδόσιο Β' με την αυθαίρετη παραχώρηση της Παλαιστίνης, της Φοινίκης και της Αραβίας υπό τον έλεγχο των Ιεροσολύμων, ικανοποιώντας ένα αίτημα του Ιουβενάλιου, που είχε διατυπωθεί ήδη από τη Γ' Οικουμενική Σύνοδο της Εφέσου (431). Με τη Σύνοδο της Χαλκηδόνας, όμως, αφαιρέθηκαν από το καθεστώς των Ιεροσολύμων οι χώρες της Φοινίκης και της Αραβίας, που επέστρεψαν στην Αντιόχεια. Αναλυτικότερα, σχετικά με το ζήτημα βλ. G. G., "Stroumsa, Religious Contacts in Byzantine Palestine", *Numen*, 36(1) (1989), pp. 24-27.

στόχο τον εξισλαμισμό τους ώστε να γίνει ταχύτερη η ενσωμάτωσή τους στη νέα κατάσταση πραγμάτων.

Με την κατάληψη των Ιεροσολύμων από τους Σταυροφόρους τέσσερις αιώνες αργότερα, το 1099, ακολουθεί μία περίοδος που δεν βελτίωσε εντέλει και ουσιαστικά τη θέση του Πατριαρχείου.

Η ήττα των Σταυροφόρων από τους Μαμελούκους του Σαλαντίν το 1187, άνοιξε τον δρόμο για την αλλαγή του *status quo* των Αγίων Τόπων, όπου ο Σαλαντίν επέστρεψε όλα τα Προσκυνήματα στους Ρωμιούς. Αυτό δυστυχώς δεν συνέβη και στην περίπτωση των διαδόχων του, οπότε ακολούθησαν νέες διώξεις εις βάρος των Ορθοδόξων⁴, εφόσον η παρουσία δυτικών καθαρά πολιτικών δυνάμεων επέβαλλε νέες ανακατατάξεις, συρράξεις ή ισορροπίες στην περιοχή. Ανάμεσα στους χριστιανικούς και μουσουλμανικούς πληθυσμούς που συμβίωναν, το δυτικό χριστιανικό στοιχείο αναγκαστικά ήταν ένα νέο στοιχείο στην περιοχή που διεκδικούσε να ριζώσει, με το πρόσχημα της προστασίας του χριστιανισμού, αλλά με ξεκάθαρο στόχο την εγκατάστασή του σε εδάφη ξένα προς αυτό, και στην οικειοποίηση των Προσκυνημάτων, που, πέραν της σημασίας τους στη ζωή της Εκκλησίας και των Χριστιανών, γίνονταν και σύμβολα ισχύος για όποιον ήθελε να τα χρησιμοποιήσει ως άλλοθι εξουσίας.

Η Άλωση της Κωνσταντινουπόλεως από τους Οθωμανούς το 1453 αφαίρεσε σχεδόν τελειωτικά την πολιτική προστασία των Ορθοδόξων που παρείχε η βυζαντινή πρωτεύουσα. Την εποχή εκείνη ο Πατριάρχης Ιεροσολύμων Αθανάσιος ο Δ΄ μετέβη στην Κωνσταντινούπολη, ζητώντας από τον Μωάμεθ Β΄ την αναγνώριση όλων των δικαιωμάτων των Ορθοδόξων στους Αγίους Τόπους, στηριζόμενος στην πρακτική των προνομίων που είχε παραχωρήσει ο Χαλίφης Ομάρ, ο Χαλίφης της κατάκτησης της Ιερουσαλήμ από Μουσουλμάνους. Χαρακτηριστικά δε, το 1458, εκδίδεται σχετικό σουλτανικό διάταγμα περί της προστασίας των Ορθοδόξων στην ευρύτερη περιοχή, γεγονός το οποίο επαναλήφθηκε εν συνεχεία και από τον Πατριάρχη Ιεροσολύμων Γρηγόριο Γ΄, ο οποίος ανανέωσε τα προνόμια των Ορθοδόξων ύστερα από έκδοση σχετικού διατάγματος από τον Μωάμεθ Β΄, κινήσεις όμως οι οποίες προκάλεσαν την αντίδραση τόσο των Μαμελούκων όσο και των Λατίνων που βρίσκονταν στην Παλαιστίνη⁵.

4. Αναλυτικότερα, βλ. Α. Παπαδάκης, J. Meyendorff, *Η χριστιανική ανατολή και η άνοδος του παπισμού*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2003.

5. Γενικότερα, για τις επιπτώσεις της οθωμανικής κατοχής βλ. Η. Colak, *Relations between the Ottoman Central Administration and the Greek Orthodox Patriarchates of Antioch, Jerusalem and Alexandria: 16th-18th Centuries*, PhD Dissertation, University of Birmingham, 2012, R. Davison, *Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876*, Princeton, Princeton University Press, 1962, T. Papademetriou, *Render into the Sultan: Power, Authority and the Greek Orthodox Church in the early Ottoman Centuries*, Oxford, Oxford University Press, 2015, T. H.

Το παρόν πόνημα σκοπό έχει να καταδείξει το προσκυνηματικό καθεστώς της Παλαιστίνης από το 1517, έτος κατάληψης της περιοχής από τους Οθωμανούς, έως και το 1810, τέλος της Πατριαρχίας του Ανθίμου και αρχή της Πατριαρχίας του Πολυκάρπου, με την πυρπόληση του Ναού της Αναστάσεως.

Ας θίξουμε ακροθιγώς ότι η αλλαγή δυναστείας από τους Μαμελούκους⁶ στους Οθωμανούς, ως προς την κατοχή των Αγίων Τόπων από Μουσουλμάνους, δεν συνοδεύτηκε και από μία ταυτόχρονη αλλαγή στο σκηνικό της καταδυναστευσης τόσο του χριστιανικού πληθυσμού όσο και της Παλαιστίνης εν γένει⁷.

Παρ' όλα αυτά, όμως, το Οικουμενικό Πατριαρχείο με την Εκκλησία των Ιεροσολύμων και την Αγιοταφική Αδελφότητα κατέβαλε υπεράνθρωπες και ουσιώδεις προσπάθειες με συχνούς και σθεναρούς αγώνες για τη σωτηρία και τη διατήρηση των Ιερών Προσκυνημάτων, διατηρώντας αφενός τις λεπτές αναγκαίες ισορροπίες με τα άλλα χριστιανικά δόγματα και αφετέρου κατάφερε να προχωρήσει και στην κατασκευή νέων ιερών ναών και κτισμάτων, ορφανοτροφείων, σχολείων και νοσοκομείων.

Η ιστορία των Προσκυνημάτων των Αγίων Τόπων και της Εκκλησίας των Ιεροσολύμων συνδέθηκε εν γένει άρρηκτα με τη σημαντική και ιδιότυπη δράση του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων, το οποίο διέσωσε όχι μόνον τη χριστιανικότητα των Αγίων Τόπων, αλλά και την ιδιώνυμη πνευματική και πολιτιστική κληρονομιά των Ιερών Προσκυνημάτων, που δημιουργήθηκε από το σύνολο

Papadopoulos, *Studies and Documents relating to the History of the Greek Church and People under Turkish Domination*, 2nd Edition, Aldershot, Variorum, 1990, I. Zelepos, *Orthodoxe Eiferer in Osmanischen Sudosteuropa. Die Kollyvadenbewegung (1750-1820) und ihr Beitrag zu den Auseinandersetzungen um Tradition, Aufklärung und Identität*, Wiesbaden, Harrassowitz, 2012, W. H. Lowry, *Η φύση του πρώιμου οθωμανικού κράτους*, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 2004, F. Sugar, H. Peter, *Η Νοτιοανατολική Ευρώπη κάτω από την οθωμανική κυριαρχία*, Αθήνα, Εκδόσεις Σμίλη, 1994.

6. Η δυναστεία των Μαμελούκων, που καλύπτει τα χρόνια 1219 έως 1517, μας κάνει να σκεφτούμε ότι ήδη είχε διαμορφωθεί μετά και το τέλος των σταυροφοριών ένα status quo.

7. Αναλυτικότερα, βλ. S. Faroqi, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία και ο κόσμος γύρω της*, Αθήνα, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 2005. Περαιτέρω, για τη σύνδεση του προσκυνηματικού ζητήματος και το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων, μεταξύ πολλών, βλ. J. Wilkinson, *Jerusalem Pilgrims before the Crusades*, Warminster, Aris & Philips, 1977, E. Hunt, *Holy Land Pilgrimages in the Later Roman Empire AD 312-420*, Oxford, Clarendon Press, 1982, R. Ousterhout, *The Blessings of Pilgrimage*, Urbana & Chicago, University of Illinois Press, 1990, P. Maraval, *Lieux Saints et Pelerinages d'Orient: Histoire et Geographie des Origines a la Conquete Arabe*, Paris, 1985, R. A. Markus, *The End of Ancient Christianity*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990, N. Collins-Kreimer, N. Kliot, "Pilgrimage Tourism in the Holy Land: the Behavioral Characteristics of Christian Pilgrims", *GeoJournal*, 50(1) (2000), p. 1.

των μελών του με το πέρασμα των αιώνων⁸. Ο ιδιαίτερος αγώνας του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων για τη διατήρηση των χριστιανικών τόπων και των Προσκυνημάτων τους διαφάνηκε έντονα, μεταξύ όλων των υπολοίπων κατακτήσεων που δέχθηκαν, και στην περίοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και την παράλληλη εμπλοκή του Ρωμαίικου Πατριαρχείου, των Φραγκισκανών και των Αρμενίων⁹.

8. S. Runciman, *The Great Church in Captivity*, Cambridge, Cambridge University Press, 1968, pp. 176-177, A. Bertram, J. W. A., Young, *The Orthodox Patriarchate of Jerusalem: Report Of the Commission Appointed by the Government of Palestine to Inquire and Report upon Certain Controversies between the Orthodox Patriarchate of Jerusalem and the Arab Orthodox Community*, London, Oxford University Press, 1926, pp. 64-68.

9. Αναλυτικότερα, βλ. Αρχιμανδρίτου Κάλλιστου Μηλιαρά, *Οι Άγιοι Τόποι εν Παλαιστίνη και τα επ' αυτών δίκαια του ελληνικού έθνους*, Τόμος Β', Εν Ιεροσολύμοις, 1933.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

ΤΟ ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΑΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΟΝ 16ο ΑΙΩΝΑ: 1517-1608

1. Η Πατριαρχία του Δωροθέου Β΄ (1506-1537)

Μετά την επιτυχή εκστρατεία του κατά των Περσών, ο Οθωμανός Σουλτάνος Σελίμ στράφηκε προς τη Συρία: τον Αύγουστο του 1516 νίκησε στο Χαλέπι τον αιγυπτιακό στρατό του τελευταίου Μαμελούκου Σουλτάνου Quansouh el Ghoury. Χωρίς να συναντήσει άλλο στρατιωτικό εμπόδιο, πορεύθηκε προς τη Δαμασκό, εισήλθε στην Παλαιστίνη και κατέλαβε την Ιερουσαλήμ χωρίς αντίσταση, το 1517. Η Εκκλησία Ιεροσολύμων, που είχε κατορθώσει να διασωθεί μέσα από τις ανεκδιήγητες περιπέτειες των μέσων χρόνων, πληγείσα από Πέρσες, Μουσουλμάνους και Σταυροφόρους, εισέρχεται σε μία νέα ιστορική περίοδο με την κατάκτηση της Παλαιστίνης από τους Οθωμανούς. Είναι χαρακτηριστικό ότι η είσοδος του Σουλτάνου στην Αγία Γη συνοδεύτηκε με ενθουσιασμό από τους κατοίκους της Ιερουσαλήμ, σημείο κατά το οποίο πραγματοποιείται η αφετηρία μιας νέας ιστορικής περιόδου για το σύνολο των Αγίων Τόπων¹. Κατά την ορθόδοξη παράδοση, αμέσως μετά την οθωμανική κατάληψη των Ιεροσολύμων ο Σουλτάνος Σελίμ Α΄ βάσει του Αχτιναμέ του Ομάρ εξέδωσε φερμάνι, με το οποίο αναγνωριζόταν στο Ορθόδοξο Πατριαρχείο η κυριότητα των Προσκυνημάτων, καθώς και ότι «από πασών των φυλών ο Πατριάρχης των Ρωμαίων πρωτεύει».²

1. Αναλυτικότερα, βλ. Β. Ιωαννίδης, *Προσκυνητάριον της Αγίας Γης: Η Αγία Πόλις Ιερουσαλήμ και τα περίχωρα αυτής*, ό.π., σελ. 226, Α. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, *Οι Πατριάρχαι Ιεροσολύμων ως Πνευματικοί χειραγωγοί της Ρωσίας κατά τον ιζ' αιώνα*, Εν Ιερουσαλήμ, 1907, σελ. 88-176.

2. Παρακάτω θα αναφερθούμε στα αποσπάσματα αυτού του κειμένου. Μπορεί μεν η αυθεντικότητά του να είναι αμφιλεγόμενη για τους ίδιους ακριβώς λόγους που ισχύουν για τον Αχτιναμέ του Ομάρ και τον Ορισμό του Μεχμέτ του Πορθητή, η σημασία του όμως στην ιστορία των εκκλησιών είναι το ίδιο σημαντική καθώς και άλλα παρόμοια απόκρυφα έγγραφα, όπως το κείμενο του Μωάμεθ για τη Μονή Σινά, ή όπως η ανύπαρκτη Κωνσταντίνειος Δωρεά για τη Ρώμη, κ.λπ.